

KATKILAR

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Osmanlı Modernleşmesi

Mustafa Gencer*

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Osmanlı reformcuları modernleşme problemini Osmanlı toplum hayatının tüm alanlarına batı bilgi birikiminin yerleştirilmesi olarak tanımlıyorlardı; modernleşme bu dönemde temelli ve kapsamlı bir dönüşüm süreci olarak algılanmıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısının Osmanlı reformcuları ise imparatorluğun artık kapsamlı bir reforma ihtiyacı olduğunu bilincindeydiler.

Osmanlı Modernleşmesinin başlangıç şartlarına dair bir soruya şu cevabı vermek mümkündür. Aydınlanma devrinin akabinde Batı Avrupa'daki modernleşme Sanayi Devrimi'nin yol açtığı değişim ilişkileri neticesinde gerçekleşmişti. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik, sosyal ve kültürel değişim Batı Avrupa'dakine göre tamamen farklı koşullara bağlı olarak başladı. Osmanlı İmparatorluğu, askeri mağlubiyetler ve toprak kayıpları sonucunda savunmaya dayalı bir modernleşme modelini benimsedi. Reformlar bürokratik seçkinler tarafından devleti muhafaza için tetiklenmiş ve aynı zamanda “yukarıdan” dayatılmıştır. “Batılılaşma” olarak adlandırılan reform politikası Osmanlı toplumundan yükselen taleplerden ziyade imparatorluğa etki eden dış faktörlerden (özellikle askeri mağlubiyetler ve neticesindeki toprak kayıpları) dolayı ülke gündemine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflayan askeri gücü ve Rusya'nın Balkanlar'da artan baskısı, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı politikasındaki nüfuzunu arttırmalarına imkân tanıdı.

Osmanlı Devleti'nde Avrupa büyük devletlerinin siyasi ve ekonomik nüfuz kazanmaları, İmparatorluğun izlediği dış siyaset ve reform politikalarına müdahalelerine kapı aralamıştır. II. Mahmut'un askeri, ilmiye, bürokrasi ve toplumsal alandaki temel reform adımları Tanzimat Fermanı ile yeni bir boyut kazanmıştır.

Padişah Abdülmecid, yüksek rütbeli subaylar, vükela, ulema, gayrimüslim cemaat temsilcileri, hassa askeri ve yabancı elçilerin hazır bulunduğu bir törenle ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, kanun ve nizamnamelerin bütün tebanın can, mal ve namus güvenliğini mezhep farkı gözetmeksizin padişahın teminatı altına almaktaydı. Hedef kitlesi Avrupa ve gayrimüslimler olan Hatt-ı Şerif, Hristiyanlara Müslümanların sahip olduğu hukuku tanımakla müslüman halkın diline düşmüştü. “Bundan böyle Gavura Gavur denmeyecek” tabiriyle Osmanlı halkının diline düşen fermana Fener Rum Patriği konulduğu kırmızı kılıfa atfen “İnşallah bir daha oradan hiç çıkmaz” diye beddua etmekteydi.

Ferman Osmanlı toplumsal yapısındaki gayrimüslimlerin geleneksel millet sistemi içinde sahip oldukları imtiyaz, statü ve gelenekleri altüst ediyordu. Zira Tanzimat

* Prof. Dr., Jena Friedrich-Schiller Üniversitesi Din ve Eğitim Araştırma Merkezi Danışma Kurulu Üyesi

stratejisi gayrimüslim halkın hukuki eşitliğini amaçlamaktaydı. Fakat ne Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan halk kesimleri devlete bağlanabildi, ne de Avrupa devletlerinin baskısı durdurulabildi. Bu nedenlerle de 1853-56 Kırım Savaşı'nı sonlandıran ve Osmanlı toprak bütünlüğünü Avrupalı devletlerin garantisine alan 1856 Paris Barış Antlaşmasına yansıyan Islahat Fermanı'yla gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik alanda ve idare aygıtında entegrasyon politikası benimsendi.

1860'ların sonunda bu strateji de çıkmaza girince, gayrimüslimlerin milliyetçiliklerine ve ayrılıkçı temayüllerine bir son vermek için son çare olarak meşruti ve parlamenter bir sistem çerçevesinde siyasi bir çözüm gündeme geldi. Sultan Abdülhamid ve danışmanları 1875/78 Balkan Krizi'nden sonra bu çözüm stratejisini de başarısızlığa uğramış addettiler. Bu koşullar altında geleneksel millet sisteminden vazgeçilmeye çalışıldı. Bu amaçla dine olan bağlılığın ve hanedana olan eski liyakatin yerine ulus devletinin laik ve teritoryal konsepti olarak Osmanlıcılığı koymayı denediler. Ne var ki Osmanlı siyasi sistemindeki böyle bir "Modernleşme" modeli Avrupalı büyük güçlerin işine gelmiyordu. Müslüman kamuoyuna karşı bu tarz bir yaklaşımın Avrupadaki aydınlanma düşüncesiyle izah etmek de pek kolay görünmüyordu. 1876'da Kanuni Esasi ve parlamenter sistem batılı eğitim görmüş entelektüel seçkinler olan Genç Osmanlılar sayesinde gelmişti. Ancak Genç Osmanlılar batılı eğitimlerine rağmen düşünce dünyaları islami kategoriye göre şekillenmişti. Buna en belirgin örneği Namık Kemal'in düşünce ve yayınları sunmaktadır. "Meşveretin metodu" hakkındaki bir yazısında Namık Kemal İslam Devletinin temelde Cumhuriyet olduğunu ve halkın her zaman Cumhuriyeti ilan edebileceğini belirtmektedir. Batıya malolmuş *adalet*, *hürriyet* ve *insaniyet* kavramlarının islami konsept ve idealden geldiğini, hatta *Vatanseverlik* kavramının da "Vatan sevgisi imandan gelir" sözüne – ki bu söz Gençosmanlı gazetesi *Hürriyet*'in parolasıydı – dayandırılması gerektiğini savunur. 1873'teki duygusal, yurtsever ve İslami karakterli anavatan kavramı ancak 20. yüzyılda bu çift anlamından kurtulup milliyetçi bir içerik kazandı.

II. Abdülhamid'in Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek Meclis-i Mebûsan'ı açılışından 11 ay sonra Şubat 1878'de feshetmesinin nedenleri arasında 'halkın demokratik rejime daha hazır olmadığı' fikrinin yanısıra, savaşın neticesinin netleşmeye başlaması, daha da önemlisi Meclis-i Mebûsan'ın faaliyette olduğu dönemde ele aldığı konuların II. Abdülhamid'in ileride uygulamayı tasarladığı iç ve dış politikaya engel olması fikri gösterilebilir. Böylelikle Osmanlı tarihinde 1908 yılındaki Jöntürk İhtilali'ne kadar sürecek bir devir başladı.

Abdülhamid iç politikada çok temel bir yön değişikliğine gitti: Tanzimat Dönemi'nde nasıl ki gayrimüslim halk yığınlarının tatmini göz önünde bulundurulduysa, bundan böyle Müslüman guruplar ön plana çıkacaktı. Bu siyaset değişikliğini 93 Harbinin beraberinde getirdiği toprak kayıpları ve kaybedilen topraklardan göçe zorlanan Müslümanların Anadolu'ya iskanı ile imparatorluğun nüfus yapısındaki yeni fiili durum da tetiklemiştir. Nitekim savaş öncesi Osmanlı nüfusunda gayrimüslimlerin oranı yüzde 40'tan yüzde 20'ye inmiştir. Bunda kaybedilen topraklardaki gayrimüslim nüfus kadar, oralardan Anadolu'ya göçenlerin oluşturduğu yeni nüfus oranları da etkin olmuştur. Neticede imparatorluk nüfus açısından daha 'müslim' bir yapıya evrilmiştir. Bu yeni politik rotada İslam bir taraftan Müslümanların ortak kimliğinin çimentosu, öte yandan

devlet ve tebaası arasında bir köprü olarak kullanılmıştır. Buna göre Müslümanlar ön plana çıkarken, gözler de şimdiye kadar ihmal edilmiş olan Anadolu ve Arap vilayetlerine dikilmişti. II. Abdülhamid rejimi git gide İslami-gelenekçi düşünce tarzına yöneliyordu. Bu noktada derkenar olarak imparatorluğun son yarım asrında geçirdiği nüfus yapısı ve sınır değişimi bağlamında şu notu aktarmak yerinde olacaktır:

Osmanlı-Türk Dünyasında Savaşlar, Toprak Kayıpları ve Nüfus Hareketleri (1853-1930) kapsamlı bir incelemeyi hak etmektedir. Nitekim bu dönem 1853-56 Kırım Savaşı, 1877-78 Osmanlı-Rus (93) Harbi, 1911 Trablusgarp Savaşı, 1912-13 Balkan Savaşları, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı ve 1919-22 Kurtuluş Savaşlarını kapsar. Bu savaşların getirdiği toprak kayıpları Balkanlar, Kafkasya ve Arap bölgelerini kapsar. Nüfus ve Göç hareketleri sonucunda 1923'te kurulan Cumhuriyetin 13 Milyon nüfusundan her iki kişiden birinin (kaybedilen topraklardan zorunlu göçler sonucu) muhacir olmasını beaberinde getirmiştir. Bu süreç tüm sosyal, siyasi ve ekonomik sonuçlarıyla incelenmeye değerdir. Ayrıca savaşlarla bağlantılı olan 1913 Bulgar, 1915 Ermeni ve 1923-30 Türk-Yunan Nüfus mübadelesi gibi nüfus hareketleri çok unsurlu Osmanlı Devleti'nin siyasal zayıflığı ve toprak kayıplarıyla birlikte zorunlu olarak toplum yapısının değişmesine neden olmuştur. İmparatorluğun toprak kaybına bağlı olarak kaybedilen topraklardan göçenler müslümanlar ile içerdeki gayrimüslimlerin yaşadığı göç hareketlerini incelemek bugünün Türk toplum yapısını, siyasetini, geleceğini anlamak için elzemdir. Neticede 1960 Almanya, 1990 Bulgaristan ve 2011 Suriye göç hareketleri ile bu dinamik göç süreci karmaşıklılaşarak devam etmektedir

Ayrılıkçı milli hareketlere ne birkaç ay aradan sonra tatil edilen Monarşinin parlamentolaşması, ne de “Osmanlı vatanseverliği” kisvesi merhem olabilmişti. II. Abdülhamit'in İmparatorluğun merkezini Avrupadan doğuya kaydırmaktaki amacı birçok yönüyle sekülerleşmiş devleti yeniden İslama döndürmekten ziyade en azından imparatorluğun müslüman halkı arasında meşruiyetini sağlamlaştırmaktı. Onun “Her köye bir cami ve okul” söylemi Müslüman tebanın eğitim ve İslam konusuna bakışını ortaya koymaktadır. Müslümanların birliğinin timsali olan Hac vazifelerini kolyalıkla yapabilmeleri adına 1904-1908 yılları arasında oldukça kısa sürede bağışlarla gerçekleştirilen Hicaz Demiryolu Projesi'ni de aynı kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Abdülhamid'in hem içeride hem de dışarıda enstrümantalize etmeye çalıştığı ve önemi yeniden keşfedilen hilafet makamının gayrimüslimlerin toplumsal konumlarına olumsuz etkileri vardı. Hükümet ve Hristiyan topluluklar arasındaki gerilim git gide artarken, imparatorluğun Müslümanları'nın büyük bir çoğunluğu Sultan'a sadık kaldı. Sultan batılı okul modelleri tesis etmek suretiyle liyakatli bürokratik bir seçkinler sınıfı yaratmak niyetindeydi. Fakat aydınlanmacı düşüncelerle temas, yeni nesil Osmanlı bürokratlarının padişah idaresine karşı dayanışmasını beraberinde getirdi. Böylelikle II. Abdülhamid'in en zayıf yanı, kendi okullarından eğitim görmüş olan yeni nesil bürokrat, subay ve Osmanlı entelektüelleri nezdindeki liyakat yitimi idi.

Askeri ve sivil mekteplerde yetişen yeni nesil tıbbiyelilerin 1889 yılında kurdukları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında Türk bulunmaması da ilginçtir. Beş kurucu üyesinin tamamı tıbbiye kökenli Çerkes asıllı Doktor Mehmet Reşit Paşa, Arnavut asıllı doktor İbrahim Temo, Kürt asıllı doktor İshak Suküti ve Kürt asıllı Doktor

Abdullah Cevdet ile Azerbaycan Türkü doktor Hüseyinzade Ali Turan'dır. 1890'lı yıllarda sürgündeki farklı gruplardan bir araya gelen Jöntürk muhalefeti imparatorluğu iç ve dış düşmanlarına karşı korumak adına anavatan ve anayasa için ortaya çıkmışlardı. Ancak bu söylemleri onların gerçek programlarından farklılık arzietmekteydi. Politik bir fikir olarak ortaya konmasa dahi, cemiyet şu amaçları gütmekteydi: Entelektüel seçkinlerin çoğunlukta olduğu bir hükümet, anti-emperyalizm, İslam'ın önderlik rolünü üstlenmediği ve daha sonra çiçek açacak bir Türk milliyetçiliğinin egemen olduğu bir toplum yapısı.

Bu hedefleri gerçekleşmesinin ön koşulu ise ülkenin siyaset ve bürokrasisi üzerindeki yaptırım tasarrufuydu. Yüzlerce yıllık Osmanlı bürokrasisi II. Abdülhamid (1876-1909) döneminin sonunda parçalanınca önce Jöntürkler daha sonra da Cumhuriyet döneminde yeni deneyler için hiçbir engel kalmamıştı.1908'deki Jöntürk İhtilali'nden sonra, İmparatorluğun ıslahı, medeni hak ve özgürlüklerin verilmesi ile milliyetler problemi gibi sorunlar daha fazla su yüzüne çıkmaya başladı. Bu sorunlara büyük güçlerin baskısı da ekleniyordu.

Jöntürkler 1908'den önce genel olarak federatif liberal bir anayasa devleti fikrini savunmaktaydılar. Osmanlıcılığın bu biçimi yeni bir milliyetler politikasının başlangıcı gibi görünüyordu. 24 Temmuz 1908'deki Jöntürk İhtilali sonrasında heyecanlı bir halkların birliği ve kardeşliği (*İttihad-ı anâsır*) düşüncesi bu çerçevede okunmalıdır. "Hasta adamı iyi ettik" diyordu Jöntürk lideri Enver Paşa, "bundan böyle artık Bulgarlar, Rumlar, Eflaklar ve Yahudiler ya da Müslümanlar yok. Hepimiz Osmanlı olmaktan aynı derecede gurur duyan kardeşleriz".

Başlangıçta liberal eğilimli yeni bir politik seçkinler zümresini oluşturan Jöntürkler iktidarlarının daha üçüncü yılında vahim sonuçlar doğuracak bir rota değişikliği gerçekleştirdiler. 1912-13 yıllarındaki Balkan Savaşlarındaki ağır mağlubiyet Jöntürkler üzerinde önemli ölçüde demoralizasyona yol açtı. Bunun nedeni savaşta yenik düşülmesi ve yenilginin toprak kayıplarını beraberinde getirmesinden ziyade, bu felakete imparatorluğun eski tebaasının neden olmasıydı. Bu gelişmeler sonucunda Jöntürkler özgürlük ve eşitlik prensipleri konusunda daha dikkatli davranmaya başladılar. İmparatorluğun kurtarılmasını kendisine amaç edinen İttihat ve Terakki Cemiyeti başlangıçta tamamen Abdülhamid'in sistemine liberal bir alternatif niteliğindedi.

Dönemin buhran şartları ve Jöntürk modernleşmesinin acilci baskısı ile İttihat ve Terakki, başlangıçta Osmanlılık ile milliyetçilik arasında bir alan oluşturmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamış, neticede milliyetçilikte karar kılmıştır. Ancak onların milliyetçiliği ülkenin toplum yapısını korumaya yönelik bir milliyetçilik tasavvurudur. Modernleşme politikasındaki devamlılığın ötesinde İmparatorluktan Cumhuriyete bu milliyetçilik anlayışı da intikal etmiştir. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında milliyetçilik üzerinde bir vurgu yoktur. Ancak sonraki yıllarda milliyetçilik ideolojik bir kimlik arayışı sürecinde önem kazanmıştır.

Şu kadar var ki, Jöntürklerin başarısızlığa uğramalarının altında önemli bir neden olarak yeni meşruti sistemin dayanabileceği Müslüman bir burjuvazinin mevcut olmaması yatmaktaydı. Reformcular mal-mülk sahibi tabakaya ve orduya dayandılar fakat bu arada menfaatlerini savunmayı düşündükleri Müslüman kitlelere kültürel

olarak yabancılaşmışlardı. Pozitivist öğretinin ve sosyal-darvinist fikirlerin taraftarı olarak Jöntürkler halkın dindarlığının imparatorluğunun modernleştirilmesi ve laikleştirilmesine engel teşkil edeceğini düşünüyorlardı. Hem Tanzimat döneminin hem de Abdülhamid devrinin edebiyatçıları ve siyasetçileri yabancı bir kültürü benimseyerek kendilerini halktan izole ettiler. Bu izolasyon Jöntürklerle devam etmiştir, hatta izlerine günümüzde dahi rastlanmaktadır. Nitekim II. Meşrutiyet ve kuruluş dönemi Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi ve bürokratik kadrolarının da bu dönemde oluştuğunu burada belirtmek gerekir.

Son Osmanlı Fikir Adamlarının Din ve Terakki ile Siyaset İlişkilerine Dair Görüşleri

Din, Terakki, Kültür ve Siyaset ilişkileri, Tanzimat döneminde ivme kazanan modernleşme ve batılılaştırma hareketleri ile birlikte yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nde değişik toplumsal guruplar Tanzimat Fermanını ve akabindeki süreci kendi bakış açılarıyla analiz ettiler ve yorumladılar. “Muasır medeniyete ulaşma”, “Garplılaşma” ve “Modernleşme” gibi kavramlar günümüze değin Türk düşün dünyasının değişmeyen tartışma konuları olagelmıştır. Kimi entellektüeller bu kavramları hararetle savunurlarken, kimileri şiddetle karşı çıkmakta, bir kısmı da nefretle yaklaşmaktadırlar. Batı medeniyeti hakkında günümüze kadar geçerliliğini koruyan bir ayırım göze çarpmaktadır. Batının bilim ve tekniği iyi ve alınmaya değer, buna karşın ahlakı ve kültürü ise bozuk olarak addediliyordu. Bu dönemdeki tartışmalar modernleşme ve batılılaştırma süreçlerine ne gibi sınırlamalar getirileceği konularına odaklanmıştır. Batı medeniyetinin bölünmez bir bütün olup olmadığı veya kısmen taklit edilebilirliği tartışılmıştır. Modernleşmenin sınırları ve bunun İslam ile uygun olup olmadığı Namık Kemal gibi yazarların çıkış noktasını teşkil etmiştir.

Batıyla uyum sağlama sorunu Osmanlıların kültürel kimliğiyle ilgiliydi. İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda üç belirgin ana ideolojik akım vardı: İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük. İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarları arasında, batıdan gerekli teknik ve değerlerin alınmasını şiddetle savunan batıcıların yanında, bir o kadar da batılı teknolojilerin sadece kontrollü transferini kabul eden geleneksel İslamcılar bulunmaktaydı. Batıcılar Avrupa kültürünün faziletlerinin Osmanlı toplumunca benimsenmesini bir ihtiyaç olarak görürken gelenekçiler ve muhafazakârlar zengin İslami mirası Batıcılık adına bırakmaya gönüllü görünmüyorlardı. Her halükârda İttihatçıların büyük kısmı kültürel kimlik olarak Müslümanlığı benimsemişlerdi.

Jöntürklerin fikir önderlerinden olan Ziya Gökalp geç Osmanlı-Türk toplumunun girdiği Milli kimlik hassasiyeti ile Avrupalılaşmak ihtiyacından doğan gerilimi “Kültür” ve “Medeniyet” arasında kavramsal bir ayırım yaparak çözmeye çalıştı. Gökalp, İslam, Türklük ve batı eğilimli modernleşme ile Osmanlı Devleti ve bundan türeyen Türk kimliği sentezini şu sözlerle özetliyordu: “Biz Türk milliyetine, İslam dinine ve Avrupa medeniyetine aidiz.” Bu üç köşe taşı değişik kombinezonlarda bireysel dünya görüşlerini mümkün kılıyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndaki askeri yenilgi ideolojik bağlamda Jöntürk yorumlu milliyetçiliğin de yenilgisi anlamına geliyordu. Gökalp'in yazıları, özellikle “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” ve “Türkçülüğün Esasları” Türk milliyetçiliğine teorik bir temel oluşturuyordu.

Osmanlı reform hareketinin laik ve siyasi felsefesi, geleneksel okul sisteminin dini tarzına doğrudan doğruya tezat teşkil ediyordu. 1839'dan sonraki modern okul sistemi eski sistemin anti tezi niteliğindeydi. Yeni sistem, eski sistemi kökünden kazıyor ve onun yerini alıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişme, eğitim sistemindeki düalist yapıların sabitlenmesi ile tanımlanabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar eğitimdeki düalizm devam etmişti. Laik eğitim sektörü batı örneğine uygun olarak yeni seçkinleri yetiştirdi, öte yandan dini okullar Osmanlı halkının geniş kesimlerine yöneliyordu. Medrese öğrencileri, müderrisler ve ulema sosyal alanda ve okullarda Avrupa modeline göre yapılan reformları kültürel kimliğe yabancılaşma olarak görüyorlardı. Bu yüzden de batıdaki okullara alternatif olarak medreselerde fizik, astronomi, kimya, geometri, coğrafya gibi yeni derslerin okutulmasını ve böylelikle medrese sisteminin üniversiteye dönüştürülmesini istiyorlardı.

Eğitim kurumu olarak medrese ile ilgili anlaşmazlıkların temelinde politik-ideolojik zıtlıklar ve farklılıklar yatıyordu. İfade edilen görüşler üç grupta toplanılabilir: En uç fikri, devletin ve toplumsal yaşamın tüm İslami etki ve temayüllerden arındırılması için mücadele eden ve bu nedenle de medreselerin kaldırılmasını isteyen batı taraftarı çevreler savunuyorlardı. Bu görüşler Dr. Abdullah Cevdet tarafından çıkartılan *İctihad* dergisinde yayınlanıyordu. Abdullah Cevdet (1869-1932) gibi radikal Jöntürk seküleristleri modernleşmenin dinin üstünde ve dışında gerçekleştirilmesini savunuyorlardı. Garbcılar'ın önde gelen diğer savunucularından Kılıçzade Hakkı [Kılıçoğlu] (1872-1960) tarafından kaleme alınan detaylı programı Osmanlı toplumunu "modern-bilimsel" topluma dönüştürmeyi hedefliyordu. Daha sonraki dönemde Cumhuriyet rejimi tarafından yapılan latin alfabesine geçiş, fesin şapka ile yer değiştirmesi ve medreselere kapatılması gibi reform adımları bu programda yer alıyordu.

İkinci grupta, dine tamamen kültürel ve vicdani bir işlev yükleyerek laik bir devlet için gayret gösteren Türk milliyetçileri yer almaktaydı. Bunlar medreseyi, Şeyhülislam'ın hizmetinde bulunacak ruhanileri yetiştirecek bir eğitim kurumuna dönüştürmek istiyorlardı. Bu durumda medrese genel eğitim kurumu gibi bir işleve sahip olamayacaktı. Aydın mebusu Muhammed Abidullah'a göre medreseler ilahiyat yüksek okulları olarak tanımlanmakla kalmamalı, hem dini-ilahi, hem de modern bilimlerin okutulduğu üniversiteler haline gelmeliydi. Celal Nuri (1882?-1938) de medreseleri üniversitelere dönüştürmek istiyordu.

Celal Nuri, Abdullah Cevdet'in *İctihad* dergisinde kendisini eski rejim, İslam ve Batılılaşma fikirleri hakkında yazılar yazıyordu. *İslamda Vücûb-ı Teceddüd* isimli ilk makalesinde batının ilerlemesini tasvir ettikten sonra Müslüman ülkelerin geri kalmışlığını eleştiriyordu. İslam'ın ilerlemeci ve reformist karakterine karşın "İslam Dünyası"nın hali hazır durumunun "tutuculuk, zayıflık ve entellektüel köleliği" anımsattığını ileri sürüyordu. Ancak topyekûn batıcılık taraftarı olan Abdullah Cevdet'ten farklı olarak Celal Nuri, dönemin büyük olayları olan 1911 Osmanlı-İtalyan Savaşı, 1912-13 Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşından etkilenmişti. Bu savaşlar onun fikirlerine öylesi bir etki bırakmıştır ki, o erken 1920'lere kadar batıya karşı eleştirel bir tutum izlemiş ve "kısmi Batıcılık" olarak tanımlanabilecek ve detayda batının bilim ve teknolojisini benimsemek ve önemli bileşeni İslam olan Osmanlı

kültürünü koruma şeklinde özetlenebilecek bir yol takip etmiştir. Birinci Balkan Savaşı devam ederken yayınladığı *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-ı Düvel* adlı kitabında uluslararası hukukun tek değil çift olduğunu ileri sürüyordu. İlki Avrupalılara, diğeri ise Osmanlı ve Müslüman Dünyasının içinde bulunduğu “öteki”lere uygulanıyordu.

Üçüncü guruptaki dini eğilimli Osmanlı elitleri ise imparatorluğun yerel kültürlerinin korunması ve batılı modernleşme uygulamalarının çelişkilerinden kurtarılması gerektiğini belirtiyorlardı. İslamist modernistler milletin dini karakterinin batı prensiplerinin kontrollü kabulü ile kaybolmayacağını belirtiyorlardı. 1912’de Mehmet Akif [Ersoy] Japonya’nın Batı medeniyetinin bilim ve teknolojisini alıp yüzeysel yönlerini reddettiğini, aynı cesareti ise Müslümanların gösteremediğini belirtiyordu. Birinci Dünya Savaşı’nın başında Berlin’e gönderilen şair burada batıyı daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Batının geldiği noktanın ve gelişmişliğinin seviyesini ve sırrını görerek doğu ile batıyı karşılaştırmıştır. Kızı Suat Ersoy’a yazdığı mektuplarının toplandığı “Berlin Hatıraları” isimli eserinde Akif, Almanya’daki insanlara, caddelere, endüstriye, otellere, evlere, taşıma araçlarına, tramvay ve trenlere ve temiz sokaklara duyduğu hayranlığı dile getirmektedir. O’na göre Almanya ve Alman halkı çalışmanın değerini ve emeği doğru takdir etmekteydiler. Ersoy Almanya’nın kalkınmasını toplumla din, devlet ve sanat arasındaki uyuma bağlıyordu. 1913-16 yılları arası Sadrazam olan Said Halim Paşa dinin hiçbir zaman terakkiye mâni olmadığını savunuyordu.

Sonuç Olarak

Son dönem Osmanlı siyasal seçkinlerinin öncelikli hedefi “devleti kurtarmak” ve “toplumu dönüştürmek”ti. Jöntürkler her şeye rağmen imparatorluğu yabancı etkilerden kurtarmaya ve demokratikleştirmeye çaba sarf ettiler. İttihat ve Terakki’nin izlediği modernleşme politikası geleneksel gurupları rahatsız etmiştir. Millet sistemi ayrılıkçılık için bir dayanak noktası olarak görülmüş ve bu sistemin geleneksel mirasını reddeden standartlaştırıcı ve homojenleştirici tedbirler alınmıştır. II. Meşrutiyetin öngördüğü siyasal modernleşme yeni bir kamusal alan anlayışını ve onun aktörü olacak – reaya ve teb’a niteliğini yitirmiş – “vatandaş”ı gerekli kılar.

Toplumsal kimlik olan teb’adan bireysel kimlik olan vatandaşa geçiş süreci aynı zamanda sadakatin saltanattan demokratik kurumlara geçişini simgelemektedir. Vatandaşın demokratik sistemdeki adı “seçmen”dir. Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi modernleşme politikası “devleti kurtarma” konusunda başarılı sayılabilir. Ancak vatandaşın kültürel anlamda demokratik bireye dönüşümü sürecinde tökezlemektedir. Bu sürecin ana handikapı tepeden inme ve elitist karakterli modernleşmenin zaman içinde geniş halk kitleleri nezdinde meşruiyet bulma konusundaki başarısızlığıdır. Bu aynı zamanda demokrasi kültürünün temellendirilmesi ve toplumun siyasal katılımın sağlanmasını olumsuz etkilemiştir.